

İQTİSAD ELMLƏRİ BÖLMƏSİ

UOT 331.5;331.56/57; 339.5

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN BİRBAŞA XARİCİ İNVESTİSİYALARA TƏSİRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Şahin Vaqif oğlu Bayramov

iqtisad üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Mingəçevir Dövlət Universiteti
shahin.bayramov@mdu.edu.az

Xülasə

Məqalədə biznes mühitinin, o cümlədən investisiya mühitinin birbaşa xarici investisiyalara təsiri çoxsaylı tədqiqatların nəticələri əsasında müqayisəli təhlil edilərək, Azərbaycan təmsalında kəmiyyətə qiymətləndirilib. Təhlil üçün çoxdəyişənli reqresiya analizindən istifadə edilib. Investisiya mühitinin əsas determinantları üçün göstəricilər Doing Business-in 2004-2021-ci il üzrə hesabatlarından götürülüb. Müəllif belə nəticəyə gəlir ki, Azərbaycanda xidmət sektoruna yönəldilən birbaşa xarici investisiyaların həcmi cəmi vergilərin səviyyəsi ilə neqativ, xarici ticarətin liberallaşması ilə pozitiv əlaqədədir. **Açar sözlər:** *business mühiti, investisiya mühiti, birbaşa xarici investisiyalar, iqtisadi artım, ÜDM, xidmət sektoru*

Giriş

Dayanıqlı iqtisadi inkişafın mühüm komponentlərindən biri də investisiya mühitidir. Nəzəri və empirik tədqiqatlar sübut edir ki, ölkədə investisiya mühitinin əlverişliliyi investorların cəlb edilməsində mühüm əhəmiyyət daşıyır. Hər bir investorun məqsədi öz investisiyasının qorunması ilə yanaşı, həm də mənfəət əldə etməsidir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, investisiya mühitinin əlverişliliyi ilə bağlı dəqiq ölçü vahidi yoxdur. Hər bir hökumət iddia edə bilər ki, onun ölkəsində investisiya mühiti əlverişlidir. Digər tərəfdən, investisiya mühitinin əlverişliliyinin mühüm komponenti yaxşı idarəçilikdir. Dövlət idarəçiliyinin nə dərəcədə “yaxşı” olması da yenə mübahisəli məsələdir. Heç bir hökumət öz idarəçiliyinin “yaxşı” olmadığını bəyan etmir və investorların cəlb edilməsi üçün vədlər verir. Investisiya mühitinin əlverişliliyinin xarakterizə edən çoxlu determinantlar var ki, onların da hər birinin kəmiyyətə ölçülməsi xeyli çətindir.

İnvestisiya mühiti ölkədə siyasi mühitin nə qədər sabit və təhlükəsiz olmasından, iqtisadiyyatın dayanıqlılığını xarakterizə edən digər komponentlərin sabitliyindən, dövlət idarəçiliyinin və hüquqi sistemin keyfiyyətindən, biznes mühitinin əlverişliliyindən, o cümlədən, müəssisələrin qeydiyyatının nə dərəcədə asan olmasından, vergi sisteminin asanlıqından, xarici investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına nə dərəcədə asan daxil olmasından, mülkiyyət hüququnun nə dərəcədə qorunmasından, ölkə iqtisadiyyatının xarici ticarətə nə dərəcədə açıq olmasından, biznes kreditlərinin nə dərəcədə asan əldə edilməsindən, biznes mübahisələrinin məhkəmələrdə nə dərəcədə səmərəli həll edilməsindən, işçilərin əmək hüquqlarının nə dərəcədə yerinə yetirilməsindən, ölkədə fiziki infrastrukturun nə dərəcədə mükəmməl olmasından, hökumətin bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəni nə dərəcədə dəstəkləməsindən və enerji səmərəliliyini inkişaf etdirməsindən, əhalinin təhsilə və səhiyyəyə əlçatanlığının nə dərəcədə reallaşmasından, innovasiyanın həm iqtisadiyyat, həm də qanunvericiliklə nə dərəcədə dəstəklənməsindən asılıdır. Yuxarıda sadaladığımız determinantlar, əslində investisiya mühitini xarakterizə edən əsas aspektlərdir. Investisiya mühiti yaxşı olduqca ölkəyə gələn xarici investisiyaların həcmi də artır. Belə investisiyalar ölkədə yaradılan əlavə dəyərin əsas amillərinə, xüsusilə, əsas kapitalın, həmçinin insan kapitalının inkişafına birbaşa təsir göstərir. Biz öz tədqiqatımızda Azərbaycanda biznes mühitinin son 30 ildə inkişaf dinamikasını izləməklə

yanaşı, belə mühitin birbaşa xarici investisiyaların həcminə və ixrac həcminə təsirlərini kəmiyyətcə qiymətləndirməyə çalışacağıq. Bu məqsədlə tədqiqatımızın alqoritmi müvafiq problemə həsr edilən tədqiqatların təhlilindən başlayacaq. Daha sonra kəmiyyət qiymətləndirmələri üçün metodologiyanın müəyyən edilməsi və bu metodologiya əsasında inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə investisiya mühitinin birbaşa xarici investisiyalara təsiri və Azərbaycanda müvafiq təsirlər kəmiyyətcə qiymətləndiriləcək.

Tədqiqatın əsas hipotezləri aşağıdakılardan ibarətdir:

- *Azərbaycana Birbaşa Xarici Investisiya (BXİ) axını ölkədə investisiya mühitinin asanlıqından pozitiv asılıdır;*

- *Azərbaycana BXİ axını imzalanan müqavilələrin dövlət tərəfindən qorunması səviyyəsi ilə pozitiv əlaqədədir;*

- *Azərbaycana BXİ axını ölkədə fəaliyyət göstərən şirkətlərin sonradan ölkədən çıxmaq imkanının nə dərəcədə asan olması ilə pozitiv əlaqədədir;*

- *Azərbaycana BXİ-in giriş qaydalarının sərtləşdirilməsi ilə BXİ həcmi arasında əks əlaqə mövcuddur;*

- *Azərbaycana BXİ-in çıxış qaydalarının sərtləşdirilməsi ilə BXİ həcmi arasında əks əlaqə mövcuddur;*

- *Azərbaycana BXİ axını xarici ticarət rejiminin asanlaşması ilə pozitiv əlaqədədir. imzalanan müqavilələrin dövlət tərəfindən qorunması səviyyəsi ilə pozitiv əlaqədədir.*

Ədəbiyyata baxış

İnvestisiya mühiti yaxşı olduqca ölkəyə BXİ-in cəlb edilməsi asanlaşır. BXİ-in ölkəyə daxil olması həm də yeni texnika və texnologiyaların, innovativ idarəetmənin ölkə iqtisadiyyatında tətbiqinə imkan verir. Əlverişli investisiya mühitinin yüksək gəlir əldə etməyə imkan verməsi məsələləri Dollar və digərləri (2003) [1] tərəfindən aparılan tədqiqatda geniş tədqiq edilib. Müəlliflər Banqladeş, Çin, Hindistan və Pakistanın təmsalında firmalar səviyyəsində investisiya mühitinin iqtisadi fəaliyyətə, xüsusilə məhsuldarlığa təsirini tədqiq ediblər. Sorğu metodu ilə aparılan tədqiqat göstərir ki, bu ölkələrdə investisiya mühiti fərqlidir. İnvestisiya mühitinin əlverişliliyinin əsas komponentlərindən biri olan xarici ticarət rejiminin bu ölkələrdə müqayisəsi belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki, investisiya mühitinin daha əlverişli olduğu yerlərdə mənfəət də yüksəkdir. İnvestisiya mühiti əlverişli olduqca firmaların yığılı və inkişaf tempi də yüksək olur.

İnvestisiya mühitinin əlverişliliyi birbaşa xarici investisiyaların, həmçinin yeni texnika və texnologiyaların ölkəyə axınına təkan verir. Bu problem *Blalock* və *Gertler* (2008) [2] tərəfindən yerinə yetirilən tədqiqatda öz əksini tapıb. Tədqiqatçılar belə hipotezdən çıxış edirlər ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən transmilli şirkətlər yüksək texnologiyaları yerli şirkətlərə ötürürlər. Belə ötürmə prosesində yerli şirkətlərin məhsuldarlığı artır və transmilli şirkətlərin fəaliyyəti üçün tələb olunan məhsulların qiymətləri aşağı düşür. Bu proses praktiki olaraq, ölkə daxilində bazarın liberallaşmasına və rəqabətin artmasına, beləliklə, qiymətlərin aşağı enməsinə stimül verir. Daxili bazarda qiymətlərin aşağı enməsi nəinki texnologiyayı və ya BXİ-ni ölkəyə gətirən transmilli şirkət üçün, həmçinin yerli istehsalçılar üçün də qiymətlərin enməsinə və rəqabətin güclənməsinə şərait yaradır. Tədqiqatçılar bu hipotezin test olunması məqsədilə İndoneziya təmsalında emal sənayesi üzrə panel analizdən istifadə ediblər. Empirik tədqiqat həmin müəlliflərin qeyd etdiyi hipotezləri tam təsdiq edir. Məhsul istehsalı və mənfəət təchizat fəaliyyəti ilə məşğul olan firmalar, həmçinin alıcılar üçün artmış və texnoloji transfer Pareto tarazlığında olmuşdur. Tədqiqatçılar belə nəticəyə gəlirlər ki, texnologiyanın inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etmiş ölkələrə transfer olunması “xarici təsir” rolunu oynayır və bu, iqtisadiyyatın digər sektorlarına da təsir göstərərək mənfəəti artırır. Odur ki, BXİ-in cəlb edilməsi siyasəti davamlı olaraq dəstəklənməlidir.

Peres və digərləri (2018) [3] öz tədqiqatlarında institusional keyfiyyətin birbaşa xarici investisiyalara təsirini inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrin təmsalında tədqiq ediblər. Onlar institusional keyfiyyətə investisiya mühitinin tərkib hissəsi kimi yanaşıblar. İnstitusional keyfiyyətin əsas determinantı olaraq “korrupsiyaya nəzarət” və “qanunun aliliyi” göstəricilərindən istifadə

ediblər. Tədqiqatda əldə edilən əsas nəticə ondan ibarətdir ki, inkişaf etmiş ölkələrdə institusional keyfiyyət BXİ-in həcminə pozitiv təsir edir. İnkişaf etməkdə olan ölkələr üçün belə təsirlər zəifdir. Bunun əsas səbəbi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə institusional keyfiyyətin zəif olması ilə bağlıdır. Oxşar nəticə Türkiyə təmsalında *Eren və Jimenez* (2015) [4] tərəfindən aparılan tədqiqatda da təsdiq edilir.

Malayziya təmsalında bu problem *Tiong və digərləri* (2021) [5] tərəfindən tədqiq edilib. Çoxsaylı tədqiqatlardan fərqli olaraq, bu tədqiqatda əsas diqqət makrosəviyyəyə deyil, mikrosəviyyəyə yönəlib. Emal sənayesi və xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən 692 firmada aparılan sorğu əsasında toplanan məlumatlar ekonometrik təhlil edilib. Bu məlumatlar iki hissəyə ayrılmışdır. Birinci hissədə 527 firmanın məlumatları əsasında emal sənayesi üzrə model formalaşdırılmışdır, ikinci hissədə isə 692 firmanın məlumatları əsasında modelin etibarlılığı yoxlanılmışdır. Tədqiqatda əldə edilən nəticəyə əsasən bəzi institusional amillər, məsələn, torpaq mülkiyyətçiliyinin əldə edilməsinin çətinliyi, cinayətkarlığın yüksək səviyyədə olması BXİ-in ölkəyə axını üçün mühüm maneələrdir. İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının inkişafı, əksinə, BXİ-nin ölkəyə cəlb edilməsində mühüm rol oynayır.

Contractor və digərləri (2020) [6] tərəfindən aparılan tədqiqatda BXİ-in cəlbinə stimulyator rolu oynaya bilən əsas tənzimləyici amillər müəyyən edilərək, onların BXİ-a təsirləri 189 ölkənin daxil edildiyi panel analizlə kəmiyyətə qiymətləndirilib. Əsas nəticə ondan ibarətdir ki, hansı ölkədə müqavilə şərtlərinin yerinə yetirilməsinə daha ciddi əməl olunursa, həmçinin hansı ölkədə xarici ticarət qaydaları daha səmərəlidirsə, o ölkələrə daha çox BXİ cəlb edilir. Həmçinin, alınan nəticələrə əsasən transmilli şirkətlər öz fəaliyyətlərini daha çox institusional dəyişənləri zəif olan ölkələrdə deyil, güclü olan ölkələrdə qururlar. BXİ-in əsas daşıyıcıları olan transmilli şirkətlər investisiyaların giriş və çıxışı üçün zəif qaydaları olan ölkələrə nisbətən daha çox müqavilə şərtlərinə ciddi əməl edən ölkələrə üstünlük verirlər.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrin təmsalında bu problem *Bayraktar* (2013) [7] tərəfindən tədqiq edilib. Tədqiqatda əldə edilən nəticələrə əsasən hansı ölkədə biznes mühiti yaxşı inkişaf edibse, o ölkələrə BXİ daha geniş həcmdə cəlb edilir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisədə daha sürətli artım tempinə malik olması deməyə əsas verir ki, BXİ inkişaf etmiş ölkələrdən inkişaf etməkdə olan ölkələrə axır. Biznes mühitinin əlverişliliyinin müəyyən həddi var ki, bu hədd “doymuş hədd” hesab edilə bilər. İnkişaf etmiş əksər ölkələrdə biznes mühitinin bu həddə yaxınlaşması səbəbindən son illərdə bu ölkələrdə *Doing Business* Tədqiqat Qrupunun göstəriciləri üzrə ciddi dəyişikliklər olmur. Lakin inkişaf etməkdə olan ölkələrdə biznes mühiti davamlı olaraq, əlverişlilik istiqamətində dəyişir. Elə bu səbəbdən də BXİ-in getdikcə inkişaf etməkdə olan ölkələrə daha çox axını güclənir.

Metodologiya

İnvestisiya mühitinin xarici iqtisadi fəaliyyətə, xüsusilə BXİ-in həcminə təsirlərinin qiymətləndirilməsi zamanı tətbiq edilən metodlar müxtəlifdir. Məsələn, *Njuguna və Nnadozie* (2022) iki il üzrə 45 Afrika ölkəsinin daxil olduğu panel analizdən istifadə ediblər. Bu zaman reqresiya tənliyi olaraq,

$$FDI_{it} = \alpha + x'_{it} * \beta + \delta * EBD_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

götürülüb. Burada $i=1...45$ ölkəni, $t=1, 2$ iki ili əhatə edir. x'_{it} – izahedici dəyişənlər vektorudur. Bu vektor ölkə iqtisadiyyatının asılı olduğu müxtəlif dəyişənləri, məsələn, təbii sərvətlərin rentasını, yerli bazarın ölçüsünü, əhali sayını, inflyasiyanı, xarici ticarətin açıqlılığını və s. əhatə edə bilər. EBD_{it} – i -ci ölkənin t zamanında *Doing Business* hesabatlarındakı reytingidir. α , β və δ əmsalları isə məlum olmayan parametrlərdir. ε_{it} isə müşahidə edilməyən təsadüfi səhvdir. Bu model üç metodla, yəni ən kiçik kvadratlar üsulundan istifadə etməklə panel analizlə, 2SLS istifadə etməklə instrumental dəyişənlər metodu ilə və kontrol funksiya yanaşması (CFA) ilə qiymətləndirilib.

Corcoran və Gillanders (2015) [8] tərəfindən aparılan tədqiqatda da (1) reqresiya tənliyindən istifadə edilib. Lakin bu metodlar *Jayasuriya* (2011) [9] tərəfindən istifadə edilən metoddan fərqlidir. *Contractor* və digərlərinin (2020) tədqiqatında: 1) “BXİ-in axını” (*FDI inflows*), 2) İnsan inkişafı

indeksi” (*HDI*), 3) “Mülkiyyətin qeydə alınması” (*Registering property*), 4) “Kreditin əldə edilməsinin asanlıığı” (*Getting credit score*), 5) “Sərhəd ticarətinin tənzimlənməsi” (*Trade across border regulations*), 6) “İllik ÜDM artımı” (*Annual GDP growth*), 7) “Adambaşına ÜDM həcmi” (*GDP per capita*), 8) “Biznesə başlamağın tənzimlənməsi” (*Starting business regulations*), 9) “Müqavilənin yerinə yetirilməsi” (*Contract enforcement*), 10) “Müflisləşmənin həllinin tənzimlənməsi” (*Resolving insolvency regulations*) kimi 10 göstəricidən istifadə edilib. Burada “insan inkişafı indeksi”, “mülkiyyətin qeydə alınması”, “kreditin əldə edilməsinin asanlıığı”, “illik ÜDM artımı” və “adambaşına ÜDM həcmi” kontrol dəyişənlər kimi modelə daxil edilib. Tədqiqatda asılı dəyişən olaraq, BXİ həcmnin loqarifmi götürülüb.

Biz öz tədqiqatımızda (1) reqlisiya tənliyindən istifadə edəcəyik. Lakin bu zaman investisiya mühiti kimi ölkənin *Doing Business* tərəfindən hesablanan indekslərini, kontrol dəyişənlər kimi isə “illik ÜDM artımı” və “adambaşına ÜDM həcmi” göstəricisinin loqarifmini, həmçinin “insan inkişafı indeksini”, “qiymət indeksini” və “real faiz dərəcəsi” göstəricilərini qəbul edəcəyik.

▪ **İnvestisiya mühitinin əsas determinantları**

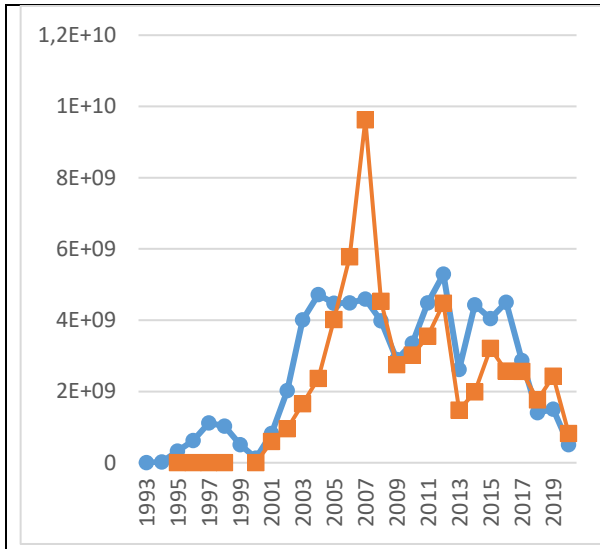
İnvestisiya mühiti bu və ya digər dərəcədə biznes mühiti ilə bağlı olduğundan biz onun əsas determinantları kimi elə biznes mühitinin determinantlarını qəbul edəcəyik. 2005-ci ildən başlayaraq biznes mühitinin əlverişliliyi Dünya Bankının *Doing Business Tədqiqat Qrupu* (DB) tərəfindən müqayisəli qiymətləndirilirdi. DB tərəfindən dərc edilən hesabatlarda 190 ölkənin iqtisadiyyatında biznes fəaliyyəti ilə məşğul olmağın əlverişliliyi 11 göstərici üzrə qiymətləndirilirdi. Qeyd edək ki, DB məlumatlarının bəzilərinin ikili xarakterə malik olması bu göstəricilər üzrə reytinglərin yaxşı və ya pis olması haqqında ciddi fikir irəli sürməyə imkan vermirdi. Belə ki, elə iqtisadi göstəricilər var ki, onların “az” və ya “çox” olması deyil, “optimal” olması daha vacibdir. Məsələn, vergi yükü DB göstəriciləri arasında olan göstəricilərdən biridir. DB hesabatlarında hansı ölkədə vergi yükü azdırsa, o ölkədə biznesin əlverişliliyi daha yaxşı hesab edilir. Lakin biznes üçün yaxşı şərait ölkədə məşğulların sosial təminatı üçün həmişə yaxşı hesab edilə bilməz. Bu həm də işə qəbul və ya işdən çıxarmanın asanlıığı göstəricilərinə də aiddir. DB göstəriciləri, əsasən, biznes mühitini qiymətləndirdiyindən ölkə üçün onun “optimal” həddinin tapılması məsələsi daha aktualdır. Qeyd edək ki, hazırda DB hesabatları daxili audit məqsədilə dayandırılıb. Lakin mövcud çatışmazlıqlara baxmayaraq, DB hesabatları hələ ki, ölkələr üzrə biznesin əlverişliliyinin qiymətləndirilməsində mövcud məlumatlar arasında ən etibarlısı hesab edilir. Ona görə də biz öz tədqiqatımızda DB-nin 2004-2020-ci illəri əhatə edən dövrə aid məlumatlarından istifadə edəcəyik.

▪ **Azərbaycanda investisiya mühitinin cari vəziyyətinin kəmiyyətə qiymətləndirilməsi**

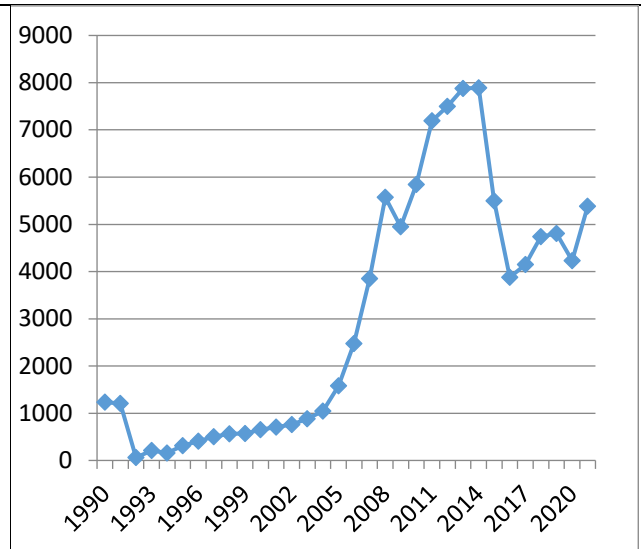
Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkə iqtisadiyyatını dirçəltmək üçün xarici investisiyalara və kreditlərə ciddi ehtiyac duyuldu. Dünya Bankının, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankının, Beynəlxalq Valyuta Fondunun və Asiya İnkişaf Bankının Azərbaycan dövləti ilə əməkdaşlığının genişlənməsi ölkə iqtisadiyyatının dirçəlməsində və yoxsulluğun azaldılmasında mühüm rol oynadı. Lakin ölkə iqtisadiyyatının, xüsusilə neft sektorunun inkişafında BXİ-in rolu daha böyük idi. 1994-cü ilin sentyabrında Azərbaycan dövləti ilə bir neçə tanınmış transmilli şirkətlər arasında “Əsrin müqaviləsi”nin imzalanması nəinki neft sektorunun, həmçinin qeyri-neft sektorunun inkişafını sürətləndirdi. Ölkədə biznes mühitinin, xüsusilə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində 1992-ci ildən 2020-ci ilə qədər 120-dən çox qanun qəbul edilmişdir. “Dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında” [10], “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” [11], “Torpaq islahatı haqqında” [12], “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” [13] Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər qanunlar, eləcə də onlara müxtəlif illərdə edilən əlavə və dəyişikliklər Azərbaycana BXİ axınının sürətlənməsini stimullaşdırdı.

Azərbaycanda investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması və BXİ-in ölkəyə cəlb edilməsi istiqamətində dövlət siyasəti son 20 ildə öz müsbət təsirini iqtisadiyyatın həm neft, həm də qeyri-neft sektorunda göstərməkdədir. Ölkəyə cəlb edilən BXİ-in həcmi 2002-2016-cı illərarası dövrdə yüksək olmuşdur. Lakin 2016-cı ildən sonrakı dövrdə BXİ-in həcmi azalmışdır.

Qrafik 1. Azərbaycana daxil olan və Azərbaycandan gedən BXİ-in dinamikası (ABŞ dolları ilə)
Mənbə: [14] və [15]

Qrafik 2. Azərbaycanın adambaşına ÜDM həcmi (ABŞ dolları ilə)
Mənbə: [16]

Əliyev (2015) [17], Qafarov (2017) [18], Məmmədov (2017) [19] tərəfindən aparılan tədqiqatlarda Azərbaycan iqtisadiyyatına BXİ-in cəlb edilməsi, ölkədə biznes mühitinin cari vəziyyəti və ölkə iqtisadiyyatının bəzi problemləri araşdırılıb. Namazova (2008) [20] tərəfindən aparılan tədqiqatda investisiya layihələrindən istifadənin səmərəliliyinin yüksəldilməsi və əlverişli investisiya mühitinin yaradılması məsələləri araşdırılıb. Həsənov (2003) [21] tərəfindən aparılan tədqiqatda investisiya layihələrində risklərin hesablanması və səmərəliliyin qiymətləndirilməsi problemləri öyrənilib. Gülləliyev (2021) [22] tərəfindən yerinə yetirilən tədqiqatda isə investisiya mühitinin əlverişliliyinin, həmçinin ona təsir göstərən bəzi amillərin, o cümlədən, maliyyə liberallaşmasının, iqtisadi azadlığın, xarici ticarət azadlığının və digər institusional şəraitin BXİ-a təsiri, həmçinin BXİ-in iqtisadi artıma təsirləri kəmiyyətə analiz edilib. Gülləliyev belə nəticəyə gəlir ki, liberallaşma Azərbaycan iqtisadiyyatına pozitiv təsir edir.

Cədvəl 1

Biznes mühitini xarakterizə edən bəzi müstəqil göstəricilər

İllər	Biznesə başlamağın asanlığı	Tikintiyə başlamağın asanlığı	Mülkiyyətin qeydə alınması	Kreditin əldə edilməsinin	Kiçik investorların müdafiəsi	Cəmi vergilər	Sərhəd ticarətinin tənzimlənmə	Müqavilənin yerinə yetirilməsi	Müftisləşmənin həllinin tənzimlənmə
	SB_t	CP_t	PR_t	GC_t	PM_t	TT_t	TB_t	EC_t	RI_t
2004	53,8	-	-	-	-	-	-	69,3	42,3
2005	55,5	-	73,1	31,3	-	-	-	69,3	42,2
2006	55,8	24,2	73,3	31,3	43,3	46,4	23,8	69,3	42,1
2007	68,5	27,2	73,4	31,3	43,3	42,4	24,2	69,3	42,0
2008	74,0	32,0	74,7	31,3	43,3	40,9	26,0	69,3	41,6
2009	89,7	41,5	92,3	31,3	66,7	40,9	26,6	70,1	41,0
2010	89,9	46,4	92,5	62,5	66,7	40,9	35,7	70,1	41,0
2011	90,4	45,3	92,4	62,5	66,7	38,9	31,7	70,1	40,5
2012	90,4	46,7	92,5	62,5	66,7	40	36,3	70,1	40,9

2013	90,5	48,0	92,6	62,5	66,7	40	40,8	70,1	41,3
2014	95,3	44,9	92,5	40,0	66,7	39,8	41,2	69,0	41,4
2015	93,9	59,5	92,9	40,0	40,0	39,8	76,2	69,0	41,5
2016	96,1	60,0	83,0	40,0	46,0	39,8	76,2	63,8	41,6
2017	96,1	60,1	67,6	40,0	46,0	39,8	78,2	63,8	41,6
2018	96,1	60,5	69,1	40,0	46,0	39,8	78,2	65,7	62,3
2019	96,1	73,1	72,2	80,0	46,0	41,2	81,7	65,7	63,8
2020	96,2	73,4	75,4	100,0	50,0	40,7	80,2	74,9	63,5

Mənbə: Cədvəl Doing Business Tədqiqat Qrupunun məlumatları əsasında tərtib edilib

Dünya Bankının *Doing Business Tədqiqat Qrupunun* 2004-2021-ci illər üzrə hesablatlarına əsasən Azərbaycanda biznes mühiti, o cümlədən investisiya mühiti davamlı olaraq yaxşılaşıb (cədvəl 1). Təəssüf ki, cədvəl 1-də verilmiş göstəricilərdən zaman sırası analizi üçün istifadə etmək bir qədər çətindir. Çünki DB-in metodologiyası bəzi göstəricilər üzrə 2014 və 2015-ci illərdə yeniləndiyindən əldə edilən nəticələrin dinamikası dəyişmiş olur. Buna görə də reqresiya tənliklərində əldə edilən nəticələrin etibarlılığı xeyli azalmış olur.

Cədvəl 2

İnvestisiya mühiti ilə BXİ arasındakı əlaqədə istifadə edilən bəzi kontrol göstəricilər

İllər	İnsan inkişafı indeksi [23]	İllik ÜDM artımı	Admabaşına ÜDM həcmnin loqarifmi	Qiymət indeksi (ABŞ dolları ilə (baza ili 1995))	Real faiz dərəcəsi [24]
	HDI_t	$GDPG_t$	$GDPPC_t$	PI_t	RIR_t
2004	0,672	9,25	6,952	117,60	5,920
2005	0,692	27,96	7,364	133,85	2,009
2006	0,706	34,50	7,813	153,58	5,869
2007	0,716	25,00	8,256	186,46	-1,204
2008	0,722	10,76	8,626	235,39	-6,414
2009	0,727	9,30	8,507	244,15	47,999
2010	0,729	5,05	8,673	258,47	6,038
2011	0,734	0,10	8,880	283,39	-4,509
2012	0,741	2,17	8,922	287,90	15,072
2013	0,745	5,81	8,972	295,29	17,724
2014	0,748	2,75	8,974	299,38	19,446
2015	0,750	1,09	8,613	238,07	28,889
2016	0,753	-3,10	8,264	172,12	1,524
2017	0,757	0,20	8,330	180,23	0,272
2018	0,761	1,50	8,464	186,57	4,692
2019	0,730	2,50	8,478	191,46	17,542
2020	0,745	-4,30	8,350	196,76	26,778

Mənbə: Dünya Bankının və Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında tərtib edilib

Biznes mühitinin, o cümlədən investisiya mühitinin BXİ-a təsirini qiymətləndirmək üçün 1-ci reqresiya tənliyinə kontrol dəyişənlər də əlavə edilib. Biz öz tədqiqatımızda belə dəyişənlər kimi insan kapitalı indeksini (HDI_t), illik ÜDM artımını ($GDPG_t$), adambaşına ÜDM həcmnin loqarifmini ($GDPPC_t$), baza ili 1995-ci il olmaqla qiymət indeksini (PI_t), real faiz dərəcəsinə (RIR_t)

daxil edəcəyik. Qeyd edək ki, bu göstəricilər Dünya Bankının və ARDSK-nin rəsmi statistik bazalarından əldə edilib. ABŞ dolları ilə qiymət indeksi

$$PI_t^{\$} = PI_t^{azn} * \left(\frac{ExchRate_0}{ExchRate_t} \right)$$

düsturu ilə hesablanmışdır, burada $PI_t^{\$}$ və PI_t^{azn} , müvafiq olaraq, dollar və manatla t ilindəki qiymət indeksleridir, $ExchRate_0$ və $ExchRate_t$ isə, müvafiq olaraq, baza ilində və t ilindəki mübadilə kursudur.

Cədvəl 3

Azərbaycanda müxtəlif iqtisadi sahələr üzrə investisiyaların dinamikası
(mln.ABŞ dolları)

	Neft/qaz sektoruna investisiyalar [25] (mln.ABŞ dolları)		Qeyri-neft/qaz sənaye sektoruna investisiyalar (mln.ABŞ dolları)		Xidmət sektoruna investisiyalar (mln.ABŞ dolları)		K/təsərrüfatı, meşə və balıqçılıq sahəsinə investisiyalar (min ABŞ dolları)	
	Daxili investisiya	Xarici investisiya	Daxili investisiya	Xarici investisiya	Daxili investisiya	Xarici investisiya	Daxili investisiya	Xarici investisiya
	$INVIO_t$	$FDIOI_t$	$INVINNO_t$	$FDINO_t$	$INVINS_t$	$FDIS_t$	$INVINA_t$	$FDIA_t$
2004	--	--	--	--	735,22	253,76	23,26	12,40
2005	446,98	3393,59	426,26	148,01	1327,78	315,98	25,91	17,10
2006	550,03	3119,54	851,35	288,78	1795,70	310,46	53,21	12,07
2007	1094,16	2998,49	1137,51	120,03	2908,93	163,79	250,84	32,67
2008	1169,30	2322,30	1554,65	125,37	6257,37	264,44	392,97	16,64
2009	968,27	1511,76	1298,74	233,92	4978,75	288,68	319,66	12,11
2010	1342,39	2343,63	1596,81	44,85	5868,68	608,29	535,80	1,22
2011	1489,68	2398,38	2619,48	292,52	8252,55	601,36	553,23	0,59
2012	1733,07	3173,37	2559,19	222,76	10353,21	744,75	818,66	7,25
2013	1565,84	4928,23	2900,57	165,07	11616,31	846,33	716,29	15,73
2014	2262,62	5334,78	2034,55	107,34	11466,55	791,37	446,10	17,88
2015	1581,62	5374,04	1106,23	221,81	5804,91	1116,14	335,39	11,03
2016	1154,90	4264,05	473,59	342,06	2244,05	1200,99	194,33	9,37
2017	1275,41	3654,00	828,25	407,07	2659,55	944,20	329,60	29,36
2018	1468,47	2058,06	1181,00	290,82	3893,43	802,64	442,32	7,32
2019	1414,59	2025,76	1436,41	569,00	4277,44	729,60	440,40	12,27
2020	1353,76	2167,41	1716,65	94,71	3737,71	756,52	292,33	13,88
2021	1604,53	1812,65	947,35	51,53	4636,32	637,97	201,11	0,00

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları əsasında hazırlanıb

1-ci rəqəsiyə tənliyində asılı dəyişən olaraq, Neft/qaz sektoruna investisiyalar (mln. ABŞ dolları), Qeyri-neft/qaz sənaye sektoruna investisiyalar (mln. ABŞ dolları), Xidmət sektoruna investisiyalar (mln. ABŞ dolları), kənd təsərrüfatı, meşə və balıqçılıq sahəsinə investisiyalar (min ABŞ dolları) götürülüb. Bu investisiyalar da iki qrupa bölünməklə daxili və xarici investisiyalar kimi bir-birindən ayrılıb.

Cədvəl 4

**Xidmət sektoruna BXİ cəmi vergilərdən və xarici ticarətə qoyulan məhdudiyətlərdən
reqresiya asılılığı**

Dependent Variable: LOG(_24_FDIS)				
Method: Least Squares				
Date: 10/24/22 Time: 20:37				
Sample: 2006 2020				
Included observations: 15				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
_6_TT	-0.120735	0.060197	-2.005663	0.0680
_7_TB	0.014506	0.004397	3.298962	0.0064
_C	10.57393	2.548439	4.149181	0.0013
R-squared	0.661389	Mean dependent var	6.385676	
Adjusted R-squared	0.604954	S.D. dependent var	0.586479	
S.E. of regression	0.368618	Akaike info criterion	1.018742	
Sum squared resid	1.630546	Schwarz criterion	1.160352	
Log likelihood	-4.640565	Hannan-Quinn criter.	1.017234	
F-statistic	11.71946	Durbin-Watson stat	1.220846	
Prob(F-statistic)	0.001507			

Mənbə: müəllif tərəfindən hesablanıb

Cədvəl 2-də toplanmış məlumatlara əsasən Azərbaycan iqtisadiyyatında investisiyaların əsas hissəsi neft-qaz sektorunun inkişafına yönəldilib. Qeyri-neft sənaye sektoruna yönəldilən investisiyaların həcmi də diqqəti cəlb edir. Kənd təsərrüfatı, meşəçilik və balıqçılıq sahəsinə yönəldilən investisiyaların həcmi digər sektorlarla müqayisədə çox azdır. Xidmət sektoruna yönəldilən investisiyaların dinamikası deməyə əsas verir ki, daxili investisiyaların mühüm hissəsi bu sektordadır. Xarici investisiyalar isə daha çox neft və qaz sektoruna yönəlir.

Nəticə

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ayrıca götürülən bəzi ölkələr üçün, o cümlədən Azərbaycan üçün biznes mühitinin əlverişliliyi ilə bağlı DB Tədqiqat Qrupu tərəfindən hazırlanan göstəricilərdən istifadənin əsas çətinliyi metodologiyanın 2014 və 2015-ci illərdə dəyişməsi ilə bağlıdır. Belə çatışmazlığa baxmayaraq, Azərbaycan üçün DB göstəricilərinin ikisindən – cəmi vergilər və xarici ticarətə qoyulan məhdudiyətlərin həcmindən asılılığın ekonometrik hesablanması sübut edir ki, xidmət sektoruna yönəldilən BXİ-in həcmi cəmi vergilərdən neqativ (10 %-lik etibarlılıq intervalında), xarici ticarətin liberallaşmasından pozitiv (1 %-lik etibarlılıq intervalında) asılıdır (cədvəl 4).

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Dollar, D., Hallward-Driemeier, M., & Mengistae, T. (2005). *Investment Climate and Firm Performance in Developing Economies. Economic Development and Cultural Change, 54(1), 1–31.* doi:10.1086/431262
2. Garrick Blalock; Paul J. Gertler (2008). *Welfare gains from Foreign Direct Investment through technology transfer to local suppliers.*, 74(2), 0–421. doi: 10.1016/j.jinteco.2007.05.011
3. Mihaela Peres, Waqar Ameer & Helian Xu (2018) The impact of institutional quality on foreign direct investment inflows: evidence for developed and developing countries, *Economic Research-Ekonomiska İstəzəvanja*, 31:1, 626-644, DOI: 10.1080/1331677X.2018.1438906
4. Eren, T. Mesut & Jimenez, Alfredo, 2015. "Institutional quality similarity, corruption distance and inward FDI in Turkey," *Journal of East European Management Studies*, Nomos Verlagsgesellschaft mbH & Co. KG, vol. 20(1), pages 88-101

5. Kui Ming Tiong; Ming Yu Cheng; Chee Keong Choong; (2021). *Investment climate and foreign direct investment in Malaysia: firm-level evidence*. *Asian-Pacific Economic Literature*, Volume 35, Issue 1 May 2021 Pages 108-119 doi:10.1111/apel.12315
6. Contractor, F.J., Dangol, R., Nuruzzaman, N. and Raghunath, S., 2020. 'How do country regulations and business environment impact foreign direct investment (FDI) inflows?', *International Business Review*, 29(2):101640
7. Nihal Bayraktar, 2013. Foreign Direct investment and Investment Climate. *International Conference on Applied Economics (ICOAE) 2013*. *Procedia Economics and Finance* 5 (2013) 83 – 92.
8. Corcoran, Adrian; Gillanders, Robert (2015). *Foreign direct investment and the ease of doing business*. *Review of World Economics*, 151(1), 103–126. doi:10.1007/s10290-014-0194-5
9. Jayasuriya, D. (2011). Improvements in the world bank's ease of doing business rankings: Do they translate into greater foreign direct investment inflows? Policy Research Working Paper 5787, Washington, DC: World Bank.
10. Azərbaycan Respublikasında dövlət mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // 7 yanvar 1993-cü ildə qəbul olunub. - Bakı, - Qanunu, -1993 URL: <http://www.e-qanun.az/framework/8062>
11. Xarici investisiyanın qorunması haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu / Bakı şəhəri, 15 yanvar 1992-ci il. № 57. qüvvəyə minib. Bu günə gədər 27 dəyişiklik və əlavələrin olunub. URL: http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/7/f_7000.htm
12. Torpaq islahatı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu /- Bakı şəhəri, 16 iyul 1996-cı il. № 155-IQ. qüvvəyə minib. <http://www.e-qanun.az/framework/4207>
13. İnvestisiya fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu // Bakı şəhəri, 13 yanvar 1995-ci il. № 952 qüvvəyə minib. – URL: http://www.e-qanun.az/alpdata/framework/data/9/f_9367.htm
14. WB, 2022a. Elektron resurs: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD>
15. WB, 2022b WB, 2022a. Elektron resurs: <https://data.worldbank.org/indicator/BM.KLT.DINV.CD.WD>
16. WB, 2022a. Elektron resurs: WB, 2022c <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>
17. Əliyev, Ş.T. Azərbaycanın xarici iqtisadi siyasəti / Ş.T. Əliyev – Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universitetinin nəşriyyatı, - 2015. - 185 s.
18. Qafarov, Ş.S. Qlobal mühitdə biznes / Ş.S. Qafarov, Rzayev R. - Bakı: İqtisad Universiteti, - 2017, - 264 s.
19. Məmmədov, E.Y. Milli iqtisadiyyatın müasir problemləri və onların həlli yolları // - Bakı: AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası, - 2017. №2, - s.4-7.
20. Namazova, C.B. İnvestisiya qoyuluşlarının inkişaf perspektivləri / C.B. Namazova .- Bakı: CBS. 2008. -13,4 ç.v.
21. Həsənov, N.Ə. İnvestisiya strategiyasının formalaşması və modernləşdirilməsinin inkişafı problemləri / N.Ə. Həsənov. - Bakı: ADİU-nun Elmi şurasının qərarı ilə qrifli 2003-cü ildə Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetində nəşr edilmişdir. - 2003. - 27,5 ç.v.
22. Gülləliyev, M.G., 2016. Xarici iqtisadi fəaliyyət: tənzimləmə ilə liberallığın tarazlığı/ M.G. Gülləliyev, - Bakı: Elm və Bilik, - 2016. – 382 s.
23. UNDP, 2022. Human Development Reports. Elektron resurs: <https://hdr.undp.org/data-center/specific-country-data#/countries/AZE>
24. WB, 2022d. Business Enabling Environment (BEE)
25. ARDSK, 2022. Elektron resurs: <https://stat.gov.az/source/industry/>

*doctor of philosophy in economics, associate professor
Mingachevir State University*

Assessment of the influence of the investment climate on foreign direct investments in Azerbaijan

Abstract

This paper investigates a comparative analysis of the influence of the business environment, including the investment environment, on foreign direct investment based on the results of numerous studies, and a quantitative assessment impacts of the business environment on foreign direct investment in case of Azerbaijan. Multivariate regression analysis was used for the analysis. Data on the key determinants of the investment climate were obtained from Doing Business reports for 2004-2021. The author comes to the conclusion that the volume of foreign direct investments directed to the service sector in Azerbaijan has a negative relationship with the level of total taxes and a positive relationship with the liberalization of foreign trade.

Keywords: *business environment, investment environment, foreign direct investment, economic growth, GDP, sphere of services*

Ш.В.Байрамов

*доктор философии по экономике, доцент
Мингячевирский государственный университет*

Оценка влияния инвестиционного климата на прямые иностранные инвестиции в Азербайджане

Резюме

В статье проведены сравнительный анализ влияния бизнес-среды, в том числе инвестиционной среды, на прямые иностранные инвестиции по результатам многочисленных исследований и количественная оценка на примере Азербайджана. Для анализа был использован многомерный регрессионный анализ. Данные по ключевым детерминантам инвестиционного климату были получены из отчетов Doing Business за 2004-2021 гг. Автор приходит к выводу, что объем прямых иностранных инвестиций, направленных в сферу услуг в Азербайджане, имеет отрицательную связь с уровнем общих налогов и положительную связь с либерализацией внешней торговли.

Ключевые слова: *бизнес-среда, инвестиционная среда, прямые иностранные инвестиции, экономический рост, ВВП, сфера услуг*

Elmi redaktor: i.e.d., prof. V.Əyyubov

Çara təqdim edən redaktor: i.f.d., dos. N.Qədimli

Daxil olub: 22.08.2022

Çara qəbul edilib: 06.09.2022